

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ТА ШЛЯХИ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НА ЕТАПІ ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

INFORMATION SECURITY AND WAYS OF ITS SUPPORT AT THE STAGE OF INFORMATION AND TECHNOLOGICAL REVOLUTION

УДК 330.111.4:001

<https://doi.org/10.32843/bses.57-2>

Федорова Н.Є.

к.е.н., доцент кафедри підприємництва, організації виробництва та теоретичної і прикладної економіки Український державний хіміко-технологічний університет

Смєсова В.Л.

д.е.н., доцент, професор кафедри підприємництва, організації виробництва та теоретичної і прикладної економіки Український державний хіміко-технологічний університет

Fedorova Natalia

Ukrainian State University of Chemical Technology

Smiesova Viktoriia

Ukrainian State University of Chemical Technology

У статті розглянуто один із соціально-економічних наслідків інформатизації суспільства, а саме інформаційне маніпулювання. Доведено, що джерелами загроз в інформаційному просторі є певні суперечності інтересів між різними групами всередині суспільства, що загострює небезпеку маніпулювання свідомістю людини за рахунок використання новітніх інформаційних технологій впливу на її психічну діяльність задля реалізації власних інтересів третіх осіб. Досліджено складові частини характеристики інформаційно-психологічної безпеки особистості та визначено загрози інформаційній безпеці та інформаційному суверенітету особистості й суспільства. З'ясовано основні напрями забезпечення інформаційної безпеки особистості. Доведено, що найбільш дієвим методом забезпечення інформаційного суверенітету особистості є формування так званого інформаційного імунітету як ігнорування індивідом не потрібної йому інформації та створення внутрішніх психологічних бар'єрів перед повідомленнями з маніпулятивною складовою частиною.

Ключові слова: інформатизація, інформаційно-комунікаційні технології, інформаційний суверенітет, інформаційна безпека, інформаційні загрози, маніпулювання свідомістю, інформаційний імунітет, контрманіпуляція.

В статье рассмотрено одно из социально-экономических последствий инфор-

матизации общества, а именно информационное манипулирование. Доказано, что источниками угроз в информационном пространстве являются определенные противоречия интересов между различными группами внутри общества, что обостряет опасность манипулирования сознанием человека за счет использования новейших информационных технологий воздействия на его психическую деятельность с целью реализации собственных интересов третьих лиц. Исследованы составляющие характеристики информационно-психологической безопасности личности и определены угрозы информационной безопасности и информационному суверенитету личности и общества. Выявлены основные направления обеспечения информационной безопасности личности. Доказано, что наиболее действенным методом обеспечения информационного суверенитета личности является формирование так называемого информационного иммунитета как игнорирование индивидом не нужной ему информации и создание внутренних психологических барьеров перед сообщениями с манипулятивной составляющей.

Ключевые слова: информатизация, информационно-коммуникационные технологии, информационный суверенитет, информационная безопасность, информационные угрозы, манипулирование сознанием, информационный иммунитет, контрманипуляция.

The article considers one of the socio-economic consequences of informatization of society – information manipulation. It is proved that the rapid development of information and communication technologies at the present stage of social development not only optimizes the process of social production and distribution, accelerates exchange, and expands possibilities of society; it can also generate negative socio-economic effects, such a violation of information sovereignty (information security) society. It is shown that the information security of an individual is a state of protection of his psyche and consciousness from dangerous information influences: manipulation, misinformation, and incitement to suicide, insult, so on. It turns out that the sources of threats to information security in the information space are certain conflicts of interest between different groups within society, which intensify at critical moments in the development of the state: during changes in the political system, during economic crises, and rising unemployment. All this exacerbates the danger of manipulating human consciousness through the use of the latest information technology to influence its mental activity in order to realize the own interests of third parties. It is noted that one of the dangerous trends in the current conditions of informatization of society is the advanced development of forms, methods, technologies, and techniques of influencing consciousness or sub consciousness, mental state, compared with the pace of formation and improvement of methods and tools to counteract the destructive psychological influences. The components of the characteristics of information and psychological security of the individual are studied and threats to information security and information sovereignty of the individual and society are identified. The main directions of ensuring the information security of the individual are clarified. It turns out that the most effective method of ensuring the information sovereignty of the individual is the formation of so-called "information immunity". This means formation in the individual the ability to ignore information that he does not need and creates internal psychological barriers to messages with a manipulative component.

Key words: informatization, information and communication technologies, information sovereignty, information security, information threats, manipulation of consciousness, information immunity, counter manipulation.

Постановка проблеми. Бурхливий розвиток і велике поширення сучасних інформаційних технологій, розгортання на їх основі локальних і глобальних інформаційних систем, призначених прискорювати обмін товарами, послугами, капіталами, інформацією, створює безліч можливостей для суб'єктів соціально-економічної системи. Завдяки прискоренню інформатизації поживається інвестиційний процес, активно впроваджується інтелектуальний продукт, частка якого в готовій

продукції постійно збільшується. Вдосконалення комунікацій та сучасні інформаційні технології сприяють підвищенню питомої ваги заощаджень та нагромадженню через зростання ефективності функціонування банківського сектору й небанківських фінансових установ. Інформатизація суспільства сприяє зниженню прямих економічних та трансакційних витрат, удосконаленню техніки та технологій, зростанню зайнятості, підвищенню ефективності відносин виробництва, розподілу,

обміну та споживання загалом, зрештою, сприяє більш повному задоволенню суспільних потреб.

Водночас процеси інформатизації, порушуючи усталені механізми економічної рівноваги, притаманні індустріальній цивілізації, висувають у нову епоху розвитку суспільства нові загрози прогресивному тренду його соціально-економічного розвитку [1]. Однією з таких загроз є розширення за допомогою сучасних цифрових технологій можливостей впливу на свідомість індивіда шляхом інформаційного маніпулювання задля досягнення певних інтересів третіх осіб, що негативно впливає на розвиток особистості та суспільства загалом. Хоча використання сучасних цифрових технологій у соціокультурній сфері дає нові можливості самореалізації через дистанційну освіту, зайнятість, доступ до світових культурних цінностей, воно одночасно створює загрози саморозвитку особистості та реалізації її інтересів через здійснення маніпулятивного впливу на її поведінку. Прикладами такого маніпулювання є пряма й прихована реклама у ЗМІ, інформація політичного та релігійного характеру, яка поширюється за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та може підривати інформаційний суверенітет і формувати загрози інформаційній безпеці не тільки окремої особистості, але й суспільства загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інформатизація як «інтелектуально-гуманістична перебудова всієї життєдіяльності людини й суспільства на основі все більш повного використання інформації як ресурсу розвитку за допомогою засобів інформатики задля створення інформаційного суспільства та подальшого становлення ноосфери» [2], а також конкретні форми її прояву є предметом широкої дискусії вітчизняних та зарубіжних економістів, таких як А. Турен, М. Понатовський (Франція), М. Хоркхаймер, Ю. Хабермас, Н. Луман (Німеччина), М. Маклюен, Д. Белл, А. Тоффлер (США), Д. Масуда (Японія), А. Литвин, Л. Федулова, О. Шнипко (Україна). Проблеми дослідження маніпулювання свідомістю та інформаційні впливи на людину в інформаційну епоху досліджують вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема В. Шкляр, О. Гриценко, Л. Леонтєва, В. Роговець, В. Петрик (Україна), С. Кара-Мурза [4], С. Гриняєв, Є. Доценко (Росія). Однак науковий доробок названих науковців потребує подальшого поповнення з огляду на стрімкий розвиток інформаційних процесів, їх ускладнення та багатоваріантність прояву.

Постановка завдання. Метою статті є пошук методів забезпечення інформаційного суверенітету та інформаційної безпеки індивіда й суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із важливих завдань держави в епоху інформатизації суспільного життя є гарантування

інформаційного суверенітету особистості як складової частини інформаційної безпеки. Інформаційна безпека особистості являє собою стан захищеності її психіки та свідомості від небезпечних інформаційних впливів, зокрема маніпулювання, дезінформування, спонукування до самогубства.

Інформаційно-психологічна безпека особистості – це:

- належний рівень її теоретичної та практичної підготовки, за якого досягаються захищеність та реалізація її життєво важливих інтересів, а також гармонійний розвиток незалежно від наявності інформаційних загроз;

- здатність держави створити можливості для гармонійного розвитку та задоволення потреб особистості в інформації незалежно від наявності інформаційних загроз;

- гарантування, розвиток і використання інформаційного середовища в інтересах особистості;

- захищеність від різних інформаційних небезпек [3, с. 56].

Інформаційна безпека – це невід’ємне право людини, суспільства, держави на самовизначення та участь у формуванні, розвитку та здійсненні національної інформаційної політики відповідно до чинних правових актів країни, міжнародного права. Інформаційну небезпеку створюють інформаційні загрози, що поширюються в інформаційному просторі, який більшість учених розглядає як місце формування, поширення та споживання інформації за допомогою різноманітних технічних пристроїв [3, с. 58]. Джерелами загроз в інформаційному просторі є певні суперечності інтересів між різними групами всередині суспільства. Найбільш небезпечним джерелом загроз цим інтересам в епоху інформатизації є суттєве розширення можливостей маніпулювання свідомістю людини за рахунок створення навколо неї індивідуального віртуального інформаційного простору, а також можливість використання новітніх інформаційних технологій впливу на її психічну діяльність. Так, С. Кара-Мурза у книзі «Маніпуляція свідомістю» відзначає, що застосування сучасних технологій для розширення кола способів маніпулювання масовою свідомістю здійснюється сьогодні повсякденно [4, с. 3–7]. Особливо воно активізується в переломні моменти розвитку держави, якими, наприклад, є зміна політичного устрою країни, періоди економічних криз та зростання рівня безробіття.

Однією з небезпечних тенденцій, що склалася в сучасних умовах інформатизації суспільства, є випереджальний розвиток форм, способів, технологій і методик впливу на свідомість або підсвідомість, психічний стан людини порівняно з темпами формування й удосконалення методів та інструментів протидії відповідним деструктивним психологічним впливам.

Негативний вплив на особистість інформаційного простору, що формується за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, здійснюється різними способами, серед яких слід виділити дезінформацію, залякування, емоційне придушення, ініціювання агресивних емоційних станів, демонстрацію, маніпуляцію. Для реалізації інформаційно-психологічного впливу на індивідуальну, групову й масову свідомість задля реалізації інтересів окремих суспільних груп, найчастіше використовуються засоби масової інформації, що найбільш ефективні для здійснення інформаційно-психологічного впливу на значні маси людей, що дає змогу розглядати їх як складову частину стратегічних сил інформаційного протистояння. Маніпуляція свідомістю є прихованим небезпечним втручанням в особистий простір людини, спонукання її до дій, вигідних зовнішній стороні, без урахування її інтересів, а іноді навіть всупереч ним. Отже, вона може розглядатися як прихований вплив на психіку визначеної цільової аудиторії, за якого досягається впровадження визначених цілей, бажань, намірів, відносин чи установок, що не збігаються з тими, які має цільова аудиторія в певний момент часу [4, с. 7].

У зв'язку з тим, що інформація характеризується вибірковістю, тобто сприймається людиною лише в тій частині, яка не суперечить її переконанням, психологічним установкам, уподобанням, ініціатори інформаційного впливу враховують готовність аудиторії до сприйняття тієї чи іншої інформації для підвищення результативності такого впливу на свідомість індивідів та суспільства.

Мішені маніпулятивного впливу доцільно поділити на такі групи:

- спонукання для активності людини (потреби, інтереси, схильності);
- регулятори активності людини (групові норми, самооцінка (відчуття власної гідності, самоповага, гордість), суб'єктивні відносини, світогляд, переконання, вірування, смислові, цільові, операційні установки);
- когнітивні (інформаційні) структури (зокрема, інформаційно орієнтовна основа поведінки людини загалом);
- операційний склад діяльності (спосіб мислення, стиль поведінки та спілкування, звички, уміння, навички);
- психічні стани (фонові, функціональні, емоційні) [5].

Отже, розвиток сучасних інформаційно-комунікаційних технологій створює загрозу використання їх для реалізації широкого спектру форм та способів маніпуляції, здійснення негативного психологічного впливу на індивіда задля реалізації недоброзичливих цілей інших індивідів і соціальних груп. Це породжує для держави та громадянського суспільства необхідність удосконалення в нових умо-

вах методів та інструментів забезпечення інформаційної безпеки громадян.

Світовий досвід боротьби зі шкідливим інформаційним впливом полягає як у використанні інструментів обмеження політичної, економічної та соціальної реклами та іншої нав'язливої шкідливої інформації, так і в особистому свідомому контролі над інформацією, що надходить. Пріоритетними напрямками державної інформаційної політики в протидії масштабним негативним інформаційно-психологічним впливам мають бути як інтеграція країн у міжнародні інформаційні та інформаційно-телекомунікаційні системи та організації, що протидіють негативним інформаційним впливам на свідомість, удосконалення законодавства з питань інформаційної безпеки, узгодження національного законодавства з міжнародними стандартами та дієве правове регулювання інформаційних процесів, так і ефективна взаємодія органів державної влади та інститутів громадянського суспільства під час формування, реалізації та коригування державної політики в інформаційній сфері. Крім того, пріоритетними завданнями інформаційних структур владних органів мають бути контроль за інформаційними потоками; надання об'єктивної, вичерпної інформації, представлення фахових коментарів та пояснень щодо подій; систематичне висвітлення офіційної позиції посадових осіб та політичних лідерів [6].

Окрім зазначених інструментів правового та регуляторного впливу держави на інформаційну сферу, до методів протидії шкідливому інформаційному впливу слід віднести розвиток у суспільстві здатності до особистого свідомого контролю над інформацією, що надходить. Цей метод передбачає формування критичного мислення, здатності орієнтуватися у величезному масиві інформації, кількість якої в інформаційну епоху зростає невпинно. Це потребує достатньо високого культурного та освітнього рівнів особистості та суспільства, тому основні зусилля держави повинні бути націлені на розвиток відповідних сфер суспільного виробництва як інструментів формування адекватного інституціонального середовища.

Необхідно розвивати в суспільстві так званий інформаційний імунітет як ігнорування індивідом не потрібної йому інформації та створення внутрішніх психологічних бар'єрів перед повідомленнями з маніпулятивною складовою частиною. Отже, саме вміння відбирати інформацію стає однією з найважливіших характеристик життєдіяльності індивіда у сучасному суспільстві. Цей метод регуляторного впливу є більш дієвим, ніж просте втручання держави в інформаційні процеси задля обмеження або заборони певних її потоків, оскільки створює у індивіда можливість вибору найбільш важливої інформації, а також свідоме обмеження інформаційного потоку. Це

перетворює індивіда з об'єкта маніпулятивного впливу на суб'єкта, що самостійно формує власний інформаційний простір. В таких умовах не масмедіа маніпулюють думкою індивіда, а він сам маніпулює масмедіа, ігноруючи частину потоку інформації та реклами (перестає купувати заангажовані друковані ЗМІ, дивитися політичні новини на ТБ, відвідувати певні сайти в Інтернет тощо). Цей феномен можна визначити поняттям «контрманіпуляція», що означає ситуацію, коли індивід, що є адресатом інформаційних і рекламних повідомлень, свідомо обмежує свій доступ до потоку інформації. Отже, контрманіпуляція може розглядатися як соціальний феномен, що потребує свого індивідуального формування у кожного суб'єкта як елемент виховання [7].

Теоретичною основою такого виховання є спеціальна наука й навчальна дисципліна – педагогіка ЗМІ. Її головною метою є навчання громадян критично ставитися до мас-медіа, компетентно та відповідально їх використовувати. Вивчення цієї дисципліни покликане ознайомити громадян з центральною роллю ЗМІ в демократичній державі і в сучасній політиці загалом з їх позитивним і негативним впливом на реципієнтів, сформуванню здатність орієнтуватися в складному потоці інформації та виробити імунітет до маніпулювання та низькопробної друкованої, відео- та іншої продукції, що містить елемент маніпуляції. Як писав Е. Тоффлер у праці «Шок майбутнього», для мінімізації наслідків інформаційного впливу кожному слід навчитися виставляти своєрідний сенсорний захист, створювати «зони стабільності» у середовищі, що постійно змінюється [8, с. 406–415].

Висновки з проведеного дослідження. Інформаційна епоха створює для суспільства та індивіда безліч можливостей використовувати інформацію в інтересах збільшення власного добробуту. Водночас вона породжує загрози недоброчинного й навіть шкідливого її використання, що порушує інформаційний суверенітет особистості та суспільства, тому захист інформаційного суверенітету, створення потужної та ефективної системи інформаційної безпеки, розроблення дієвих стратегій і тактик протидії медіазагрозам повинні стати пріоритетними завданнями органів державної влади та недержавних інституцій.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Fedorova N. Informatization of modern society and its socio-economic consequences. *Economic Bulletin of the State Higher Education Institute of the UDHTU*. 2019. № 1(9). P. 13–23.
2. Урсул А. Информатизация общества. URL: <http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/BPA/79afabe1c92fce5ec325763f004b11b0> (дата звернення: 01.10.2020).

3. Інформаційна безпека держави у контексті протидії інформаційним війнам : навчальний посібник / заг. ред. В. Толубка. Київ : НАОУ, 2004. 177 с.

4. Кара-Мурза С. Маніпуляція свідомістю : навчальний посібник. Київ : Оріони, 2003. 500 с.

5. Войтко О., Кацалап В., Рахімов В. Аналіз особливостей маніпуляції як інструменту психологічного впливу на свідомість. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. 2019. № 2(35). С. 121–126.

6. Ільницька У. Інформаційна безпека України: сучасні виклики, загрози та механізми протидії негативним інформаційно-психологічним впливам. *Humanitarian vision*. 2016. Vol. 2 № 1. P. 27–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hv_2016_2_1_7 (дата звернення: 02.10.2020).

7. Яненко Я. Феномен «контрманіпуляція» у сучасному інформаційному суспільстві. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2013. Вип. 53. С. 139–141.

8. Тоффлер Э. Шок будущего. Москва : АСТ, 2002. 557 с.

REFERENCES:

1. Fedorova N. (2019) Informatization of modern society and its socio-economic consequences. *Economic Bulletin of the State Higher Education Institute of the UDHTU*, no. 1(9), pp. 13–23.
2. Ursul A. (1990) Informatizatsiya obschestva [Informatization of society]. Available at: <http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/BPA/79afabe1c92fce5ec325763f004b11b0> (accessed 01 October 2020).
3. Tolubka V. (ed.) (2004) *Informatsiina bezpeka derzhavy u konteksti protydii informatsiinym viinam* [Information security of the state in the context of counteracting information wars]. Kyiv: NAOU. (in Ukrainian)
4. Kara-Murza S. (2003) *Manipuliatsiia svidomistiu* [Manipulation of consciousness]. Kyiv: Oriony. (in Ukrainian)
5. Voitko O. (2019) *Analiz osoblyvostei manipuliatsii yak instrumentu psykholohichnoho vplyvu na svidomist* [Analysis of the peculiarities of manipulation as a tool of psychological influence on consciousness]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii u sferi bezpeky ta oborony*, no. 2(35), pp. 121–126.
6. Ilnytska U. (2016) *Informatsiina bezpeka Ukrainy: suchasni vyklyky, zahrozy ta mekhanizmy protydii nehatyvnyim informatsiino-psykholohichnym vplyvam* [Information security of Ukraine: modern challenges, threats and mechanisms for counteracting negative information and psychological influences]. *Humanitarian vision*, vol. 2, no. 1, pp. 27–32. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hv_2016_2_1_7 (accessed 2 October 2020).
7. Yanenko Ya. (2013) Fenomen “kontrmanipuliatsiia” u suchasnomu informatsiinomu suspilstvi [The phenomenon of “countermanipulation” in the modern information society]. *Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky*, vol. 53, pp. 139–141.
8. Toffler E. (2002) *Shok buduschego* [Future Shock]. Moscow: AST. (in Russian)